

Kirde-Euroopa ajaloo ja kultuuri sümposion Tallinna Linnaarhiivis

■ 20.–22. septembril 2007 toimus Tallinna Linnaarhiivis rahvusvaheline sümposion “Mälupaigad Kirde-Euroopas: rahvuslikud–transnatsionaalsed–euroopalikud?” See oli järjekorras kuues Kirde-Euroopa ajaloo ja kultuuri sümposion, mille korraldajad lisaks Linnaarhiivile olid Greifswaldi Ülikool, Aue Fond (Helsinki) ja *Academia Baltica* (Lübeck). Kahe ja poole päeva jooksul peeti 25 ettekan-
net, millest enamiku resümee on saadaval ka Internetis.¹

Ajalooline mälu on uurimisvaldkond, mis viimase aastakümne jooksul on kogunud populaarsust sedavõrd, et räägitakse koguni mälubuumist. Kohalikus Eesti kontekstis on see tajutav erialaväljaannete kõrval ka näiteks Vikerkaare 2006. aastal ilmunud teemanumbri kaudu. Mälu-uuringud, mida varem võis seostada eelkõige psühholoogiaga, on nüüd mõiste, mida kasutatakse meelsasti mineviku-uurimises üldisemalt. Mälu-pöördes suunda andvate projektide seas tasub eelkõige nimetada Prantsusmaal koostatud ulatuslikku koguteost mälupaikadest (*lieux de mémoire*). Laialdaselt käibiva prantsuskeelse väljendi kõrval on suuremates keeltes juurdumas juba ka omakeelsed vasted (*Erinnerungsort, Place of Commemoration*). Uurimisobjektiks ei ole mälupaikade puhul mitte minevik ise (näiteks mõni sündmus), vaid selle mäletamine, sealhulgas ka see, millist osa mängivad mäletamises ajaloolased. Tegu ei ole niisis ilmtingimata indiviidi mälestuste, vaid pigem kollektiivse ajalooteadvuse, mineviku imago uurimisega.

Pikkade traditsioonidega rahvusriikides võib mälupaik olla midagi monumentaalselt kinnis-
tunut, konsensuslikku ja muutumatut. Kuigi professionaalne ajaloo teadus on uuemal ajal tegelnud ohtralt selliste mälupaikade kriitika ja dekonstrueerimisega, rõhutatakse õigusega mälupaikade olulist rolli rahvaste identiteedi-
loomes. Konsensuslikkus pole aga sugugi kõigi mälupaikade omadus. Nii Euroopas laiemalt kui ka Ida-Euroopas kitsamalt on küllaga näiteid konfliktsetest mälupaikadest. Pilti komplitseerib veelgi külma sõja järgne Ida-Euroopa vabane-
mine, mis on päevavalgele toonud Lääne seniste käibetõdede süsteemiga sobimatuid mälestusi. Kõiki mälukonflikte ei saagi ilmselt lahendada, küll aga on neid usutavasti võimalik ületada ning siit tuleneb ka aktuaalne vajadus nende teemadega tegelemiseks. Tallinna sümposio-
ni programmi fookuses ei olnud siiski ainult rahvuslikud ja konfliktset mälupaigad, vaid ka regionaalsed, mitmekihilised ja lõpuks ka unustatud mälupaigad.

Sümposiooni ettekanded peeti neljas blokis, millest esimene puudutas teoreetilisi lähenemisi. Kogu sümposiooni programmi hing Jörg Hackmann Greifswaldi Ülikoolist rääkis kultuurilisest omandamisest (*Aneignung*), s. o. algselt võõrast päritolu nähtuse integreerimisest oma kollektiiv-
sesse mällu, üheks näitejuhtumiks Mustpeade Maja taastamine Riias. Andreas Lawaty (Lüneburg) rõhutas oma ettekandes unustamise olulisust mäletamiskultuuris. Nii Marek Tamm (Tallinn) avaettekannet kui ka sellega haakuv Georgy Schöpflini (Tallinn) pidulik loeng Tallinna Raekoja käsitlised aga laiemalt ajaloolase ja tema loomingu sotsiokultuurilist positsiooni. Tamm rääkis ajaloost kui kultuurilise mälu vormist ning vaatles Eesti näite varal, kuidas on ajaloopilt rakendunud rahvusliku narratiivi te-
nistusse. Schöpflini loeng esitas küsimuse otse-
kohesemalt – mis kasu on minevikust (*The utility of the past*)? Visandades karikatuuri positivist-
likust ajalooteadusest, postuleeris Schöpflin, et mineviku rakendus seisneb tänapäeva poliitiliste nõudmiste legitimiseerimises. Nii Tamm kui ka Schöpflini käsitluses on ajalool mingi rakendus ka erialast väljaspool, roll laiemas mäletamise-
kultuuris. Mõlemad rõhutasid vajadust olla neist rakendustest teadlik, kuigi erinevalt Schöpflinist nägi Tamm ajaloolase töös siiski ka erialasisest spetsiifikat ja teaduslikkuse kriteeriume.

Sümposiooni teine ettekanneteblokk ala-

¹ <http://www.uni-greifswald.de/~histor/~osteuroopa/index1024.html>

pealkirjaga “Rahvused, rekonstruktsioonid, vastasseisud” oli pühendatud juba konkreetsetele mäluaikadele. Ootuspäraselt tulid selles kontekstis jutuks Teise maailmasõja mälestused ja monumendid, millest kõnelesid Andres Kasekamp (Tartu) ja Siobhan Kattago (Tallinn). Kasekamp esitas detailse ülevaate Eesti ühiskonna käitumisest kahe asümmeetrilise monumendijuhtumi, Lihula ja Tõnismäe puhul. Kattago ettekanne käsitles sõjamonumentide ümber toimuvat Narvas. Neist näidetest koorus ilmekalt välja tõsiasi, et tähtsad ei ole mitte monumendid ise, vaid tähendused, mida sootsium neile omistab. Ükski monument pole staatiline, vaid dünaamiline suurus, ajas muutuv ja ka muudetav.

Sama sektsioon pööras pilgu ka vanema ajaloo poole, mille puhul vaidlused pole sugugi vähem olulised. Aleksandr Filjuškin (Peterburi) rääkis Liivi sõja kohast vene ajaloomälus, rõhutades, et alles hilisem historiograafia tegi Liivi sõjast Põhjasõja eelmängu ja istutas noorema sõja argumendid vanema sõja põhjendustesse. Vene slavofiilide Baltikumi-diskursusest 19. sajandil pidas ettekande Karsten Brüggemann (Lüneburg), kes jõudis tõdemuseni, et hoolimata jõulisest argumentatsioonist õigeusu kasuks ja administratiivsetest venestamismeetmetest jäi *Pribaltika* ikkagi Vene impeeriumisse korralikult sisse sulatamata. Darius Staliūnase (Vilnius) ja Bo Frandseni (Hannover) ettekanded juhatasid sisse jagatud mäluaikade teema. Staliūnas käsitles 1863. aasta ülestõusu, mille staatust Leedu ajalooteadvuses on tugevasti mõjutanud asjaolu, et see on laiemalt tuntud Poola ülestõusu nime all, kuid mida leedulased mõnel ajajärgul on näinud ka oma vabadusvõitlusena Vene tsarismi vastu. Frandsen esitles Schleswigi, 1864. aastal Taanilt Preisile läinud maad, kus eriti teravalt on näha saksa ja taani rahvusliku ideoloogia tõmmatud piirid oma ja võõra vahele.

Mäluaikade muut(u)mine oli peamiseks liiniks kolmandas ettekanneteblokis pealkirjaga “Omandamised: kattuvused, ümbertõlgendamised, asendused”. Ralph Tuchtenhagen (Hamburg) pidas siin ettekande Rootsi aja mäletamisest väljaspool tänapäeva Rootsit, s. o. Soomes, Baltikumis ja Põhja-Saksamaal, ning jõudis mäletamise vormide paljusust konstateerides järeldusele, et tegu on pigem regionaalse kui regiooniülese mäluaigaga. Sektsiooni ülejäänud ettekanded keskendusid Läänemere-ruumi linnadele kui mäluaikadele või mäluaikade kogumitele. Bert Hoppe (Ber-

liin) ja Piotr Korduba (Poznań) käsitlesid kaht vastandlikku juhtumit, esimene Kaliningradi, teine Danzigit. Kaliningradi puhul on määravaks jooneks linna üles ehitamata jätmine pärast Teist maailmasõda (ja läbikukkunud ümberkujundusplaanid). Danzigi puhul taastati hoolikalt vana, ennesõjaaegne linn, kuigi Danzigi rahvastikus ja identiteedis toimus pärast sõda samuti olulisi nihkeid, mis jäävad, tõsi küll, oma ulatuselt Kaliningradi omadele alla. Max Engman (Turu) jätkas multietniliste linnade teemat Viiburi näitel, kus igal etnilisel grupil – soomlastel, rootslastel, venelastel ja sakslastel – olid omad, konfronteeruvad mäluaigad. Dmitrij Spivak (Peterburi) käsitles Peterburi kui mäluaika, mille lätend on euroopalikud ja multinatsionaalsed, kuid mille *imago* on aja jookasul teinud läbi mitmeid lammutamisi ja ülesehitamisi (aken Euroopasse, revolutsiooni häll, kangelaslinn jne.). Olga Kurilo (Berliin) võttis lähema vaatluse alla saksa Peterburi ja jõudis järeldusele, et kuigi sakslasi on linnas alates Esimesest maailmasõjast käsitletud probleemina (ning lõpuks nad ka deporteeriti), on nendega seotud topograafia linnapildis ikka veel elav.

Sümposiooni viimane blokk, pealkirjaga “Mäluaigad ja mitte-mäluaigad” koondas eripalgelisi ettekandeid mäletamisest ja unustamisest. Kaks nendest käsitlesid baltisaksa pärandit. Sirje ja Jüri Kivimäe (Tallinn/Toronto) võtsid ette ülevaate saksa kultuurimärkidest tänapäeva Eestis – alates Pika Hermannini tornist ja Eesti Vabariigi vapist kuni Tartu Ülikooli ja Tallinna vanalinnani – mis eesti ajalooteadvuses on üsna üksmeelselt oma sümboliteks tunnistatud. Armin von Ungern-Strenbergi (Frankfurt am Main) teemaks oli kirjanduslik mäluaik, baltisaksa kirjandus, mille väljamõeldud maastikud ja olustikud on oma aktuaalsuse tänaseks minetanud. Verena Dohrn (Göttingen) vahendas kogemusi juutide ajaloo mäletamise ja unustamise kohta, seda peamiselt Läti näite varal. Theodore Weeks (Carbondale) käsitles Vilniuse multinatsionaalse mineviku unustamise püüdeid sõjajärgses Leedus. Markku Jokisipilä (Turu) ettekanne vaatles Soome sõjajärgse ajaloo mäletamise ja unustada-tahtmisega seotud probleeme (märksõnaks “finlandiseerimine”), mille ümber samuti pole vaidlused siiani raugenud. Sümposiooni kaks viimast ettekannet käsitlesid antropoloogilisest perspektiivist Eesti lähiajalugu. Ene Kõresaare ja Kirsti Jõesalu (Tartu) ühisettekanne vaatles Nõukogude aega eestlaste elulugudes, uurides avaliku diskursu-

se mõju mäletamise ja unustamise, isikliku ja avaliku vahekorrale. Kristin Kuutma (Tartu) analüüsis laulva revolutsiooni fenomeni, selles sisalduvaid poliitilisi komponente ja kultuurilisi praktikaid.

Sümposiooni kokkuvõtte juhatasid sisse Ulf Zanderi (Lund) ja Stuart Burchi (Nottingham) kommentaarid, millest jäi kõlama mõte mälupaikadega seotud dünaamikast. Ajalooline mälu ei ole muutumatu suurus. Ajaloos on hetki, mis tulevad meelde või lähevad meelest, on muinsusi, mis kasvavad võssa, on selliseid, mis kaevatakse jälle välja. Usutavasti on mälupaikade ümber toimuvaid protsesse võimalik hallata, suhteid korraldada ja niiviisi vastavalt sotsiaalsele tellimusele kas midagi luua või hävitada. Kui läänes ajalugu vast enam siiski potentsiaalse relvana ei käsitleta, siis ajaloo rakendusväli meelelahutustööstuses paistab olevat piiramatult. Ajalugu on loomulikult võimalik kasutada ja väärkasutada mitut moodi.

Lõpetuseks tuleb tunnistada, et mälupaikade temaatika on kindlasti paeluv laiema kultuuri-avalikkuse silmis, aga ka kitsamalt ajaloolaste seas. Mälupaikade märksõna koondab enda alla ju historiograafia põhiküsimusi: ajaloolase loomingu tekkekonteksti, s. o. ajastu mõju ajaloolasele ja selle loomingu retseptsiooni ehk laiema ajalooteadvuse kujunemist. Ühiskonna silmis põhjendab ajaloo “kasutamiseväärtus” selle eriala vajalikkust. Samas ei maksa siiski unustada, et ajalugu ei ole ainult rakendusteadus, vaid miski, mida tehakse armastusest asja enda vastu ning mille eesmärk on utoopiline, kui soovite, siis ka absurdne, sisyphoslik.

Juhan Kreem